

At simvolizminiň türk depin dessuryndaky yzlary

Category: Kitapcy, Sözler, Taryhy makalalar

написано kitapcy | 23 января, 2025

At simvolizminiň türk depin dessuryndaky yzlary AT
SEMBOİZMİNİN TÜRK DEFİN GELENEĞİNDEKİ İZLERİ

Bu makalede, Türklerde tarih boyunca görülen at sevgisi ve öneminin boyutlarını, sanat eserleri ve Türk kültüründeki tezahürünü ve bunu oluşturan geleneğin arka planındaki gerekçelerini incelemeye çalışacağız. Çünkü Türk sanatı ve kültürü, tıpkı Türk tarihi ve devletleri gibi devamlılık göstermekte ve kaynağını Orta Asya'dan alan zengin materyallerle desteklenmektedir. Bunu aşağıda göstereceğimiz gibi, Türklerin yaşadığı coğrafya ve sanat eserleri ortaya koymaktadır.

Orta Asya'da milattan önceki dönemlerde, Türkler eliyle meydana getirilen ve "Avrasya Üslubu" olarak isimlendirilen Türk sanat eserleri ve bunların içerisinde koyun, koç ve at heykeli biçimli mezar taşları, kendi içinde değerlendirilen "hayvan üslubu"nun[1] bir devamı olarak Anadolu'ya aktarılmıştır.

Anadolu'da Türklerin gittiği pek çok bölgede görülen koyun, koç ve at heykeli biçimli mezar taşları, özellikle Türklerin Anadolu'ya geçiş yaptıkları ilk yerleşim yerleri olan Doğu Anadolu'da yoğunluk kazanmaktadır.[2] Anadolu dışında da Ön Asya'dan Uzak Doğu'ya kadar uzanan geniş coğrafyada, ya Türkler eliyle ya da Türk kültüründen etkileşim sonucu, anıt eserler olarak görülmektedirler.

Türkler eskiden, inandıkları tek Tanrı olan "Gök Tengri"ye yine Gök Tengri'yi sembolize eden ve onun tarafından kendilerine hediye edilen atı, koçla beraber kurban etmişler, Gök Tengri'yi, dolayısı ile göğü ve güneşi temsil eden atı da kutsamışlardır.[3] Böylece bu hayvanı kutsal kabul ederek,[4] günlük yaşamın her alanında bu hayvanlarla ilgili motifleri

öne çıkarmışlardır. Efsanelerde, “Türk’ün, yeryüzüne gökten bir atla indiğine”[5] hatta Tanrı tarafından hediye edildiğine inanılmıştır.[6] Böylece hem Türklerin hem de atın, gökle ve Gök Tengri ile irtibatı kurulmaya çalışılarak, kutsallık pekiştirilmiştir. Koyun, koç ve at etrafında oluşan kutsallık etkilerini, Türkler İslamiyet’i seçtikten sonra bile, ata özel değer vererek devam ettirmişlerdir.

Çin kaynakları Türklerden ve Türkçe konuşan Kao-çe kavminden bahsederken, onların, göğe ithaf edilen “büyük at kurbanı şöleni” için toplandıklarını ve bu toplantılarında, ilahiler söylediklerini kaydetmektedirler.[7]

İslâmiyet öncesi ve İslâmî dönemdeki destanlarda kahramanın yani ‘alp’in[8] en yakın arkadaşı olan at, hem hükümdarlar hem de beyler için çok önem arz etmektedir. At, zaman zaman bunlar için bir hükümrânlık alameti veya taht sembolü olarak da kullanılmıştır[9]. Türklerin Abbasî Halifeleri ile olan münasebetlerinde, Halifenin Türk hükümdarının hâkimiyetini tasdik ettiğinin göstergesi olarak unvan, menşur, bayrak, tuğ ve davulun yanında, “altın eğerli at” da göndermek zorundaydı[10]. Bazı kaynaklarda da “at”ın hâkimiyet alameti olmasından dolayı, yüksek mevkideki halife, hükümdar, vezir ve vali gibi yöneticiler için verilen kıymetli bir hediye olduğunu da görmekteyiz[11]. Buna göre, “koşumlu at”ın hükümdarlara bir hâkimiyet alameti olarak gönderilmesi geleneği, Orta Asya’dan İslam dünyasına Türkler eliyle girmiş, başka toplumlarda olmayan bir adet olarak, karşımıza çıkmaktadır.

● 1. Erken Dönem Türkler Arasında Defin Geleneği ve At Sembolizmi:

En erken Türk topluluklarında ölen Alplerin, atlarının da mezara gömüldüğü, Altay dağları eteklerinde ve başka bölgelerde açılan Hun dönemine ait kurganlardaki at cesetlerinden de anlaşılmaktadır[12]. Bunun en önemli nedenlerinden biri, atların eski Türk inancında yer alan ölüm sonrası hayatta, ölünün beraberinde yanındaki arkadaşı olacağı ile

ilgili inanıştır[13]. Bu inanış aşağıda göreceğimiz gibi, İslâmî dönemde de Türkler arasında, varlığını sürdürmüştür. Hunlardan sonraki dönemlerde de ölü gömme töreninde, atın ön planda olduğu görülür. Hazar, Peçenek, Kuman ve Kırgız mezarlarında toplu halde gömülmüş atların yanı sıra, ölen insanın yanına atın eğer takımları veya tam eğerlenmiş atların da gömüldüğüne kazılarda rastlanmıştır[14]. Mezarlarına at heykeli dikme geleneği, Türklerle yakın ilişkide olan Çinlilerde de görülmektedir.

IX. yüzyıl Kırgız ve Hazar mezarlarında, at gömme geleneğinin çeşitli nedenlerle terk edildiği yapılan kazılarda mezarlarda at cesetlerinin olmamasından anlaşılmaktadır. Bunun yerine ahşaptan yapılan at heykelleri ya mezara gömülmekte ya taşlara kazılmakta[15], ya da mezarın üzerine konulmaya başlanmıştır[16].

Belki de başta ekonomik ve atın savaşdaki öneminden dolayı, at gömme yerine atın heykeli veya resmi, tıpkı koyun ve koç heykellerinde olduğu gibi sembolik olarak ölü mezarının üzerine konulmuştur. Nasıl ki, Orta Asya'da İskitler'de görülen, hükümdarla beraber hükümdara hizmet etmesi için elli yiğidin öldürölüp atlar üzerine bindirilerek, mezarın etrafına dikilmesi geleneği,[17] Göktürkler'de taş balballara dönüşmüş ise, hayvanların öldürölmelerinin de, taş veya ahşap heykellere veya taşa resimlerini kazıma biçimine dönüşmüş olabileceğini düşünmekteyiz. Bunu, Kırgızların, Sibirya'daki MS VII. ve VIII. yüzyıllardan kalma mezarlarının yakınındaki kayalar üzerine kazıdıkları, yeleleri örölü ve kuyrukları düğümlü at şekilleri,[18] artık atın gömölmesinden ziyade, resminin kazılması biçiminde yeni bir anlayışa dönüştüğünü göstermesi de desteklemektedir.

Orhun yazıtlarında da Kültigin'i bütün kahramanlıklarında atıyla beraber görmekteyiz. Hunlar'dan gelen bir geleneğe göre at, sahibi kadar yaşamaktadır,[19] bununla birlikte atın, bazen sahibinden bile yüksek ve kahraman sayıldığını görmekteyiz. İslâmî dönemde atın kutsal kabul edilen şahsiyetlerin yanında, mübarek bir yaratık olarak kabul edildiği, sahibi ile özdeşleştirildiği,[20] hatta sahibinin

başarılarında en önemli pay sahibi olduğu, destan ve hikâyelerden anlaşılmaktadır. Dede Korkut destanlarında geçen “yayan erin umudu olmaz”, “er atıyla, kuş kanadıyla uçar”, “at erin kanadıdır” gibi atasözlerinin[21] mezar taşlarında at figürünün konulmasıyla yakından ilgili olabileceğini düşünmekteyiz.

● 2. İslâmî Dönem Türkler Arasında Defin Geleneği ve At Sembolizmi:

Bu kısmı iki başlık altında ele almayı uygun görüyoruz. Kısa bir girişten sonra, ilk olarak defin geleneği ve daha sonra da minyatürlerle bu geleneğin uygulanışı ortaya konmaya çalışılacaktır.

İslâmî dönemde de Türkler arasında at, önemini korumuştur. Türk minyatür sanatında bilhassa Miraç sahnelerinde, Burak kadın yüzlü, vücudu benekli ve kanatlı olarak[22] tasvir edilmiştir.

Yine bir minyatürlü yazmada da Hz. Muhammed ve arkadaşlarının cennete doğru yapmış olduğu yolculukta, binekleri insan yüzlü atlar olarak tasvir edilmiştir. Bu da ruhlar âlemine yolculukta, atın binek ve arkadaş olması ile ilgili eski Türk inancının, İslâmî dönemde de tüm canlılığı ile devam ettiğini göstermektedir. Çalışmalarımıza konu olan at ve koyun-koç biçimli mezar taşları incelenirken, Erzurum-Oltu ilçesinde insan yüzüne benzetilen bir at heykelinin tespit edilmesi bu geleneğin devam etmesini göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Tüm koşum takımları ile birlikte işlenen bu heykelde, atın yüzü insan yüzüne benzetilmiş, alın kısmına da bir haç motifi işlenmiştir. Atın ön ayağı hareket eder biçimde hafif öne doğru kıvrık verilmiş, sanki yolculuğa çıkmaya hazır vaziyette bekler gibidir. Anadolu ve Anadolu dışında karşılaştığımız ayakta yontulan pek çok koyun, koç ve at heykeli biçimli mezar taşları, aynı üslupta yani hareket eder biçimde verilmişlerdir. Böylece Hristiyan dinine giren Türklerde de eski geleneğin aynen devam ettirildiği görülmektedir.

● 2.1. Mezar taşlarında Görülen At Figürlerinin Sembolik Anlamları

At figürüne mezar taşlarında yer verilmesinin bize göre en önemli nedenlerinden biri de atın, aynı zamanda sahibine gelebilecek tüm kötülük ve felaketleri haber verebileceği inancıdır[23]. Bu geleneğin Altay Yenisey destanlarında da çok sık görülmesi araştırmacıların da dikkatini çekmiştir[24].

Ölü mezarının üstüne konulan at heykelinin, ölüye yoldaşlık etmesi ve ölü ruhunun göğe uçmasında binek ve arkadaş olması yanı sıra, ölüye kötü ruhlardan gelebilecek her türlü zarara karşı koruma ve kötülükleri haber vermesi ile ilgili, eski Türk inancıyla yakından alakalıdır. Bu inanca göre ruh, bedeni terk ettikten sonra bir kuş şekline dönüşecek ve atalarının diyarına bu atın yoldaşlığı ile gidecekti; Çünkü yeryüzündeki her şeyin, aynısının gökyüzünde de olduğuna inanılmaktaydı.[25] Azerbaycan Şamhor bölgesinde bulunan ve XIX. yüzyıla tarihlenen bir mezar taşında bu inanış, görsel bir şölene dönüştürülerek anlatılmıştır.

Bu mezar taşında kıvrık dallar arasında kuyruğu düğümlü bir at, onun üzerinde bir ucundan yapraklar çıkan ok-yay ve bu yayın üzerinde de hakim duruşta ruhu sembolize eden bir kuş figürüne yer verilmiştir. Atın süvarisinin veya sahibinin, sadece ayaklarının verildiği, başının ise bir çiçek biçiminde düzenlendiği dikkati çekmektedir. Ölünün at sırtında bir çiçek gibi düşünüldüğü başka örnekler de vardır. Osmanlı dönemi minyatürlerinde az da olsa insan yüzlerinin çiçek şeklinde düzenlendiği örnekler vardır.[26] Anadolu'da da koyun, koç ve at heykel biçimli mezar taşları üzerinde binicili, binicisiz veya sadece binicinin ayaklarının verildiği at figürlü mezar taşlarına rastlanılmıştır. Bu da Orta Asya'dan gelen ve at figürleri ile özdeşleştirilen eski inancın, günümüze kadar yaşatılmasından başka bir şey değildir.

At figürleri sadece mezar taşlarına işlenmemiştir. Mimaride de bu figürün aynı düşünce içerisinde kullanıldığı, Anadolu'daki en erken örneklerinden olan Diyarbakır surlarının Melikşah burcu (m. 1089) üzerindeki binicisiz iki at figüründen

anlaşılmaktadır.

Atın kötülöklere karşı koruma inancı yanında, cenaze merasimiyle de alakalı olduğu bilinen bir gerçektir.[27] Değişik Türk boylarında ölü, mezara konarak, mezarın üzeri kümbet veya tümsek şeklinde kapatıldıktan sonra, ölenin atlarının bir kısmı kurban töreninde yenilerek ve derileri ile başlarının sıırıklara asılması, ölüye duyulan saygının ifadesidir. Bu gelenek, İslâmî dönemde ve günümüzde de kurbanın derisi, kafası ve ayakları eve alınmadan hayır kurumlarına veya ihtiyaç sahiplerine verilerek yaşatılmaktadır. Yine kesilen kurbanın, İslam kültüründeki Sırat köprüsü inancı ile alakalı olduğu bilinmektedir.[28] Bu inançta, kesilen kurbana binilip Sırat köprüsünden rahatça geçileceğı inancı hâkimdir.[29] Eski Türk inanç sisteminde de ölü ruhunun göğre, ve Gök Tanrı'ya ulaşmasında bineğı attır. Her iki inançta da kurtuluşa ve yükselmeye giden yolda en önemli araç ve arkadaş, at veya koyun-koç olmuştur. Bu da eski Türk kültür ve inancının, asırlar içerisinde fazla değişikliğe uğramadan, yeni inançlar içerisinde devam etmesi şeklinde karşımıza çıkmıştır.

Kesilip yenilen atların da ölen kişinin ölüm sonrası hayatta, cennete giderken .ve gök Tanrıya ulaşmak için, bineceğı binek hayvanı olduğu inancı[30], IX. yüzyıl Müslüman Oğuzlar arasında kabul edilen bir inanç olduğu, kaynaklarda geçmektedir[31]. Bize göre temeli çok eskilere dayanan bu inanç, daha sonra Anadolu ve diğer Türk bölgelerinde, at heykelinin mezarlara mezar taşı olarak konulmasına neden olmuş olabilir.

Türkler'de ata verilen değer o kadar derin yer etmiştir ki, bazen tıpkı insanlar gibi ölen atlar için de defin merasimi ve mezarlıklar yapılabilmıştır. Eski Türklerde ölen kahramanın atı ile birlikte gömülmesi bir gelenek olduğu gibi, harplerde hizmeti geçmiş veya sahibinin sevgisinden dolayı, ölen atların merasimle gömüldüğü de bilinmektedir. Üsküdar'da Selimiye Mahallesi Harem iskelesi caddesinde bir evin duvarında bulunup, İstanbul Müzesine nakledilen ve Çinili Köşkte teşhir edilen bir ata ait mezar kitabesi vardır. Bu at, üzerindeki

kitabesinden anlaşıldığına göre II. Osman'a aittir. Mermer levha şeklindeki M. 1617 tarihli kitabede;

Zıll-ı Kak Hazreti Osman'ın
Süslü kır atı anılmıştır.
Emr-i Yezdan ile mevt erişecek
Bu makam içre gömülmüştür.[32]

ifadeleriyle, Sultan Osman'ın (1618-1621) ölen kır atı için mezar yaptırdığı net bir şekilde anlaşılmaktadır. Yine Sultan Mahmut'un çok sevdiği Sisli Kır için, Karacaahmet mezarlığında bir türbe yaptırarak oraya gömdürmesi[33], Türklerin at sevgisi ve bu sevgiyle oluşan değerler yargısının boyutunu açıklaması bakımından önemlidir.

● 2.2. Hükümdar Cenazelerinde At Sembolizmi

At sembolizminin, İslâmî devir Türkler arasında yaşatılan değişik bir uygulaması da ölen kişinin atının, eğerli veya eğerinin ters vurulmuş bir şekilde cenaze alayının en önünde yürütülmesi geleneğidir. Buna göre, cenaze alayının önünde mezara kadar getirilen ve ölen kişiye ait olan at veya atlar, törenin ayrılmaz bir parçası olmuştur. Yavuz Sultan Selim'in kardeşi, Şehzade Ahmed'in genç yaşta Mısır'da ölen oğlu Süleyman Beğ'in (1513) cenaze merasiminin, eski Türk geleneklerine göre tertip edildiği, kaynaklarda geçmektedir[34].

Bu cenaze töreninde, tabutun önünde kuyrukları kesilmiş ve eyerleri ters çevrilmiş binicisiz atlar götürülmüştür. Ayrıca ölenin kırılmış olan yayları ile sarığı da, tabutun üzerine konulmuştur.

Sultan IV. Murad'ın defin merasiminde çok sevdiği ve savaşlarda yanında olan üç atının ters eyerlenip, cenazenin önünde götürüldüğü de kaynaklarda geçmektedir[35].

Özellikle yüksek tabaka veya hükümdarların cenazeleri için yapılan törenlerde karşımıza çıkan bu uygulamanın, Osmanlı devri minyatürlerinde örnekleri çoktur. Bu minyatürlerin bir

kısımında, Kanuni Sultan Süleyman'ın defin töreninde, eğerli iki atın mezarlığa kadar en önde yürütüldüğü tasvir edilmiştir[36].

Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesinde sergilenen Nakkaş Seyyid Lokman'a ait Hünernâme II adlı bir minyatürde de, Sultan II. Selim ve sarayın ileri gelenleri, Kanuni'nin mezarı başında dua ederken gösterilmiştir. Bu minyatürde, Kanuni'nin iki atı da verilmiştir. Tıpkı mezar taşlarında olduğu gibi burada da atların ön ayakları, hareket eder tarzda yukarı kıvrık bir şekilde verilmiş, sanki ölünün ölüm sonrası yolculuğunda ona eşlik etmek üzere olduğu belirtilmek istenmiştir. Sultan Süleyman'ın Zigetvar Seferini, ölümünü ve İstanbul'a getirilişi anlatan Ahmet Feridun Paşa'ya "Vak'a-yı Târih-i Nüzhet el-Esrâr el-Ahbâr der Sefer-ı Zigetvâr-1568-1569" isimli eserinde de cenaze alayının önünde, binicisiz iki at figürünün verilmesi, geleneğin, Osmanlı devrinde de canlı olduğunu göstermektedir[37]. Yine Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde sergilenen Nakkaş Tıbrizi'ye ait Mihr ü Müşteri adlı eserde, Mihr'nin ölümü ve cenazesinin taşınması tasvir edilmiştir. Bu minyatürde, cenaze alayının önünde Mihr'nin eğerli atının götürüldüğü görülmektedir[38].

Bu uygulamanın Kırgız ve Kazaklar'da da görülmesi[39], böyle bir geleneğin Türkler arasında oldukça eski ve yaygın bir gelenek olduğunu[40] göstermektedir.

Bu köklü gelenek, Anadolu'daki Müslüman Oğuzlar arasında da yaşatılmıştır. Dede Korkut hikâyelerinde, Oğuz kahramanının ölümünde kahramanın, "aygır atının kesilmesini" vasiyet etmesi veya Bamsı Beyrek'in ölmek üzere arkadaşlarına "ak boz atımın kuyruğunu kesiniz!" diye vasiyet etmesi[41], konumuz açısından önemlidir. Burada ölünün atının mezarda kesilmesi, zaman içerisinde terk edilmiş ve bize göre atın mezara kadar getirilmesi ile sınırlı kalmıştır. Atın gömülme geleneği de, yine bize göre mezar taşına kazınan veya mezar üzerine konulan at heykeli şekline dönüşmüş olmalıdır. Böylece atın sahibine yoldaşlık etmesi ile alakalı bu en eski Türk inancı, İslami inanç içerisinde değişikliğe uğrayarak yaşatılmıştır. Bu gelenek, mezar taşlarının baş şahide taşları içerisinde özel

olarak açılan yuvarlak nişler içerisine, yürür vaziyette yüksek kabartma tekniğinde işlenen at figürleri ile Azerbaycan bölgesi mezar taşlarında da görülmektedir. Bu mezar taşında kozmoloji ile ilgili çarkıfelek ve rozetlerin bulunması, ruhun gök yüzüne at eşliğinde yapacağı yolculukta göreceği gezegenleri temsil etmektedir. Çünkü gerek İslam öncesi ve gerekse İslamî dönem mezar taşlarında kozmoloji ile alakalı pek çok motifin yer aldığı bilinmektedir.

● Sonuç:

Sonuç olarak, Orta Asya'da Pazırık kurganlarında ölünün atının koşum takımları ile birlikte ölünün yanına gömülmesi biçiminde karşımıza çıkan bu gelenek, zamanla atın koşum takımları ile birlikte, mezar taşına işlenmesi şekline dönüşmüştür. Yine ölünün atlarının mezarı başına götürülerek kesilip yenilme geleneği, atların eğerli ve binicisiz biçimde, cenaze alayının önünde yürütülmesi şeklinde devam ettirilmiştir. Böylece atların gömülmesi veya kesilmesi terk edilerek, gelenek yaşatılmıştır. Bu değişim, zaman içerisinde Türklerin eski Gök Tengri dininden gelen, kozmoloji ve ölüm sonrası hayatla ilgili düşüncelerinin, çeşitli motif ve figürlerle, mezar taşlarına işlenmesine neden olmuştur. Bu da mezar taşlarında anlam, motif ve figür zenginliğinin artarak zenginleşmesini sağlamıştır. Orta Asya, İran, Anadolu, Balkanlar ve özellikle Azerbaycan bölgesi mezar taşlarındaki bu zengin çeşitlilik, aynı kültür ve düşüncenin değişik şekillerde yorumlandığı örnekler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yunus BERKLİ,

Atatürk Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Temel Sanat Eğitimi Bölümü

Kaynak: AKEV, Akademi Dergisi, Yıl: 11 Sayı: 30

■ Dipnotlar:

[1] Hayvan üslubu hk. bkz.: Nejat Diyarbekirli, Hun Sanatı, İstanbul, .???,; Abdulhalûk Çay, Orta Asya 'dan Anadolu 'ya

Hayvan Motifler, Ankara, ???

[2] Haraza Gündoğdu, "Üzümlü İlçesi ve Çevresindeki Tarihi ve Kültürel Kalıntılar", Erzincan-Üzümlü/Cimin, Erzincan, 2004, s. 131; Haldun Özkan, "Erzincan ve Çevresinde Orta Asya Türk Geleneğini Sürdüren Bezemeli Mezar Taşları", Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S. 15,2000, s. 33-34.

[3] Laszlo Rasonyi, Tarihte Türklük, Ankara, 1988, s. 29-30; Abdülkadir İnan, Eski Türk Dini Tarihi, İstanbul, 1976, s. 49-50; Ünver Günay-Harun Güngör, Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dinî Tarihi, Ankara, 1997, s. 65.

[4] Rasonyi, Tarihte Türklük, s. 30.

[5] Umay Günay, "Prof. Dr. Mehmet Kaplan'ın Türk Halk Edebiyatına Bakışı", Milli Folklor, S. 9, Ankara, 1991, s. 4-6.

[6] Jean Paul Roux, Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar, İstanbul, 2005, s. 43; Bahaeddin Ögel, Türk Mitolojisi, Ankara, 1993, C. I, s. 324, 326.

[7] Rasonyi, Tarihte Türklük, s. 35.

[8] Türklerde savaşta kahramanlık gösteren komutanlara verilen unvan.. Daha geniş bilgi için bkz.: Bahaeddin Ögel, Türk Mitolojisi, C. I, s. 512.

[9] Yaşar Çoruhlu, "Türk Sanatında At Figürlerinin Sembolizmi", Türk Dünyası Araştırmaları, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1995, s. 174.

[10] Hanefi Palabıyık, Valilikten imparatorluğa Gazneliler Devlet ve Saray Teşkilatı, Ankara, 2002, s. 74,114.

[11] Palabıyık, Valilikten imparatorluğa..., s. 176.

[12] Ramazan Şeşen, İbn Fadlan Seyahatnamesi Tercümesi, İstanbul, 1975, s. 131; Abdülkadir İnan, "İkinci Pazırık Kurganı", Makaleler ve incelemeler, Ankara, 1988, C. I, s. 507; Ciro Lo Muzio, "Erken Dönem Türklerinde Defin İşlemleri", Türkler Ansiklopedisi, (Çev: Bülent Keneş), Ankara, 2002, C. III, s. 123-124,

[13] Çoruhlu, "Türk Sanatında At figürlerinin...", s. 174,

[14] Bahaeddin Ögel, İslamiyet'ten Önce Türk Kültür Tarihi, Ankara, 1988, s. 232-233, Abdülkadir İnan, "Altay Dağlarında

- Bulunan Eski Türk Mezarları", Makaleler ve incelemeler, C. I, s. 499.
- [15] İnan, "İkinci Pazırık Kurganı", s. 508.
- [16] Ögel, İslamiyet'ten Önce, s. 214.
- [17] Abdülkadir İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm, Ankara, 1995, s. 191.
- [18] Emel Esin, "Eurasia Göçebelerinin Sanatının ve İslamiyet'ten Evvelki Türkistan'ın Türk Plastik ve Tersimi Sanatları Üzerindeki Bazı Tesirleri", 1. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi, Ankara, 1959, s. 165.
- [19] İnan, "Dede Korkut Kitabındaki Bazı Motifler ve Kelimelere. Ait Notlar", Makaleler ve İncelemeler, C. I, s. 182.
- [20] Hızır'ın 'Boz Atı'yla, Köroğlu'nun 'Kır Atı'yla özdeşleştirilmesi gibi.
- [21] İnan, "Dede Korkut Kitabındaki", C. I, s. 182-183.
- [22] Yaşar Çoruhlu, Türk Mitolojisinin Anahatları, İstanbul, 2002, s. 142.
- [23] İnan, "Dede Korkut Kitabındaki...", C. I, s. 184.
- [24] Daha detaylı bilgi için bkz. Abdülkadir İnan, "Dede Korkut Kitabındaki...", C. I, s. 182-184.
- [25] Jean-Paul Roux, Orta Asya Tarih ve Uygarlık, İstanbul, 2001, s. 63.
- [26] İlgili örnekler için bkz.: Metin And, Osmanlı Tasvir Sanatları, İstanbul, 2004, s. 28-29.
- [27] Jean- Paul Roux, Orta Asya'da Kutsal Bitkiler, s. 44.
- [28] Bu husustaki inançlar hk. bkz.: Ahmet Güç-Ali Bardakoğlu, "Kurban" maddesi, DİA, İstanbul, 2002, C. XXVI, s. 433-439; İbrahim Canan, Hadis Ansiklopedisi, İstanbul, tsz., C. V, s. 33-37
- [29] Aclunî, Keşfu'l-Hafâ, C. II, Beyrut, 1983, s. 98.
- [30] Abdülkadir İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm, s. 178.
- [31] Şeşen, İbn Fodlan Seyahatnamesi Tercümesi, s. 36.
- [32] Hikmet Turhan Dağlıoğlu, "Sanat Bakımından Mezarlar ve Mezar taşları ve Karaca Ahmet Mezarlığı", 1. Milletlerarası Türk sanatları Kongresi, Ankara, 1959, s. 126-127.
- [33] Alim Karamürsel, "Eski Türklerde Defin Törenleri ile

- İlgili Usul ve Adetler", Tarih ve Toplum, İstanbul, 1990, Sayı: 280-281, s. 25.
- [34] Faruk Sümer, Oğuzlar (Türkmenler), Tarihleri-Boy Teşkilatları-Destanları, İstanbul, 1992, s. 128.
- [35] İnan, Eski Türk Dini Tarihi, s. 156.
- [36] And, Osmanlı Tasvir Sanatları, s. 28; Zeynep Tarım Ertuğ, XVI. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde Cülus ve Cenaze Törenleri, Ankara, 1999, s. 123, 125.
- [37] Zeynep Tarım Ertuğ, a.g.e., s. 123.
- [38] Serpil Bağcı, "İslam Toplumlarda Matemi Simgeleyen Renkler", İslam Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Geleneği, C.II, Ankara, 1996, s. 170. [39] İnan, Eski Türk Dini Tarihi, s. 156.
- [40] İnan, "İkinci Pazırık Kurganı", s. 507.
- [41] İnan, "Müslüman Türklerde Şamanizm Kalıntıları", Makaleler ve İncelemeler C. I. s. 470. Taryhy makalalar